

7. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; відп. ред., кер. авт. кол., упоряд. Ю. Римаренко. К., 1996. 942 с.
8. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Науч.-ред. совет; предс. В. Степин, замест. предс.: А. Гусейнов, Г. Семигин, уч. секр. А. Огурцов. М.: Мысль, 2010. Т. 4. 736 с.
9. Патлах І. Національний менталітет як об'єкт етнополітологічного аналізу: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Запоріжжя, 2002. 216 с.
10. Пертушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів: Монголія – 2006, 2011. 352 с.
11. Сегеда С. Антропологія. К.: Либідь, 2001. 336 с.
12. Словник іншомовних слів / відп. ред. О. Мельничук. К.: Гол. ред. УРЕ, 1985. 964 с.
13. Степико М. Культурологічний контекст етногенезу. Життя етносу: соціокультурні нариси: навч. посіб. / Б. Попов (кер. авт. кол.), В. Ігнатів, М. Степико та ін. К.: Либідь, 1997. 240 с.
14. Философский энциклопедический словарь / под ред. А. Ивина. М.: Гардарики, 2004. 1072 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. К.: Абрис, 2002. 744 с.
16. Шпет Г. Введение в этническую психологию. Сочинения. М.: Правда, 1989. 601 с.

УДК 340.12

ПОПАДИНЕЦЬ М.І.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА В КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОГО ПІДХОДУ

Стаття присвячена аналізу реалізації права в контексті юридичного підходу, тобто природно-правового типу праворозуміння. Нозкриваються особливості реалізації права в контексті цього підходу, яким є втілення принципу формальної рівності в реальне життя суб'єктів права.

Ключові слова: право, реалізація права, праворозуміння, природні права людини, ідея права, правосвідомість, правова культура.

Статья посвящена анализу реализации права в контексте юридического подхода, то есть естественно-правового типа правопонимания. Раскрываются особенности реализации права в контексте этого подхода, которым является воплощение принципа формального равенства в реальную жизнь субъектов права.

Ключевые слова: право, реализация права, правопонимание, естественные права человека, идея права, правосознание, правовая культура.

The article is devoted to the analysis of the realization of law in the context of the legal approach, that is, the natural-legal type of legal thinking. The article reveals the peculiarities of the realization of law in the context of this approach, which is the embodiment of the principle of formal equality in the real life of subjects of law.

Key words: right, realization of law, legal thinking, natural human rights, idea of law, legal consciousness, legal culture.

Вступ. Основним постулатом сучасного цивілізованого прогресивного розвитку є твердження про те, що найголовнішою ознакою демократичного суспільства і правової держави є вільна й ефективна реалізація людиною належних їй природних прав. Особливої актуальності набуває все, що пов'язано з такими юридичними категоріями і поняттями, як «право», «права людини», «правова реальність», «праворозуміння», «реалізація права», що зумовлює особливу увагу до юридичної науки загалом. Демократичні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, вимагають від теорії права нового осмислення ключових засад забезпечення реалізації права. Усе частіше у сфері законодавства постає необхідність розроблення вітчизняною наукою нової правової доктрини, оскільки доктрина не лише відображає стан правової дійсності, але може позитивно впливати на всі ключові елементи правової системи суспільства, зокрема, на правосвідомість, правотворчі та правозастосовчі процеси. Тому важливим є трактування реалізації права в контексті юридичного підходу, тобто природно-правового типу праворозуміння.

Постановка завдання. Мета статті – визначити особливості трактування реалізації права в контексті юридичного підходу.

Результати дослідження. Природні права людини були і є предметом дослідження багатьох вітчизняних учених, серед яких С. Алексєєв, М. Братасюк, М. Козюбра, Л. Луць, П. Рабінович, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко й ін. Зазначеними науковцями неодноразово підкреслювалося, що право має розглядатися в нерозривному зв'язку із природними правами людини, які становлять невід'ємний компонент права. І не як безпосередній акт державної влади, а насамперед як соціальний феномен, пов'язаний із такими явищами соціальної взаємодії, як справедливість, свобода тощо. А. Козловський стверджує, що «<...> догма є лише моментом у розвитку права, природне право є самою сутністю права, його духом, глибинною основою і пізнавальним джерелом розвитку» [1, с. 14, 16].

Отже, сьогодні права і свободи людини і громадянина є центральним інститутом сучасного права, філософською основою якого є вчення про вищу цінність людського життя і свободу як природний стан людини.

Зважаючи на сучасне розуміння і зміст уявлень про права людини, доцільно наголосити і на моменті історичної спадковості цих прав.

Юснатуралізм є різновидом юридичного праворозуміння, найбільш поширеним способом якого в юридичній літературі є розуміння його як особливого способу осмислення права, в основі якого лежить ідея про те, що всі наявні правові норми мають ґрунтуватися на якихось об'єктивних началах, підставах, які не залежать від волі людини (суспільства). Зразком таких об'єктивних начал вважалася природа, тому право, яке не залежить від людської волі і бажань, називається природним [2, с. 85].

У науковій літературі визначення природного права з його позицій давалось різне. У широкому розумінні – як сукупність принципів обов'язкового порядку, які мають значення незалежно від людської згоди й устанавлень, тобто принципи розумні і справедливі, «для всіх часів і народів», позитивного права також. У вузькому – як принципи справедливості, які нібито впливають з наявного світового порядку природи речей або природи самої людини [3, с. 54].

Віднесення такої властивості права, як відображення природних прав людини, до природно-правового типу праворозуміння свого часу зазначали В. Гессен, Б. Кістяківський, П. Новгородцев, Л. Петражицький, І. Покровський, Б. Чичерін, які вбачали можливість здійснення «природно-правової» критики позитивного права – критики щодо його відповідності правовим ідеалам. Учені зазначали, що саме таким ідеалам відповідає природність та недоторканість природних прав людини.

Зауважимо, що «позитивне право» – це юридична категорія, яка вперше системно осмислена в межах теорії природного права. Засновниками останньої були Г. Гроцій, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер. Природне право розумілось як сукупність принципів, правил, прав і цінностей, що зумовлюються самою природою людини, тому незалежні від законодавчого чи навіть державного їх визнання [4, с. 670].

Зазначене вище дає можливість вважати, що особливістю реалізації права в контексті юридичного підходу є розуміння того, що природні права людини є вихідною формою буття.

Сьогодні, згідно з теорією природного права, реалізація права здійснюється через свободу, вільний вибір людини.

Людину називають вільною істотою, тобто вона має свободу волі. У кожен хвилину свого життя вона може робити той чи інший вибір, і характер цього вибору залежить тільки від її розуму і волі. Свобода, у своєрідній формі, наявна в самій природі. Якщо спочатку її потенціал

знаходив лише обмежене впровадження, то в людині розумній він набув належної форми своєї реалізації.

Варто зазначити, що категорія індивідуальної свободи активно розроблялася такими мислителями західноєвропейського Відродження, як: Данте, Фраческо Петрарка, Леон Альберті, Лоренцо Валла, Колуччо Салютаті, Аламано Рінуччіні, у творчості яких свобода мислиться як імманентна ознака людини, що співвідноситься з категорією духу – завдяки духу людина може здобувати свободу. Це проблема відповідальності людини за те, як вона використала свою свободу, як реалізувала свої права. К. Салютаті писав, що правильний вибір людини – це благо, яке вона несе у світ, це реалізація істинної сутності особистості, її природного прагнення до добра [5, с. 59].

В усіх концепціях, що створені в контексті юридичного праворозуміння, право розуміється не як суб'єктивне, владне веління, витоки якого в державі, а як явище об'єктивне, самостійне, що має власну сутність, власну природу, пронизане власним принципом – *принципом формальної рівності* [3, с. 53].

«Реалізація права, – зазначає М. Патей-Братасюк, – це втілення в живі взаємовідносини людей принципу формальної рівності в будь-якій формі: чи то нормативного акта (закону), чи то правового договору, чи то звичаєвого права, чи прецеденту тощо. Важливо, щоби вони були формами права, а не довільними утвореннями з довільним, свавільним змістом» [6].

Зміст принципу формальної рівності виражається, наприклад, у правовій нормі – у вигляді правил поведінки суб'єктів права, у правовому відношенні – у вигляді стосунків формально рівних, вільних і незалежних один від одного суб'єктів права; у правосвідомості – у формі усвідомленого змісту і вимог принципу права членами даного правового співтовариства; у правосуб'єктності – у формі визнання індивідів (їх об'єднань, спілок) формально рівними, вільними, незалежними один від одного суб'єктами правового типу спілкування; у правових процедурах – у формі рівного і справедливого порядку набуття і реалізації прав та обов'язків усіма суб'єктами, дозволу заперечування права тощо. Отже, право існує в усіх цих правових формах, де додержується і застосовується принцип формальної рівності [7, с. 50–51].

Питання реалізації права, механізм його здійснення юснатуралізм розглядає і крізь «розгортання ідей права» у такі феномени, як: правова свідомість, правова культура, правовий суб'єкт, правова поведінка, правові вчинки тощо.

Ідея права є вихідним, логічно першим компонентом правової реальності. Вона являє собою найзагальніше, абстрактне вираження сутності права, тобто його «проект», чи завдання, становить ідеальний аспект буття права, його форму. У структурному плані ідея права містить інформацію про те, хто здатний бути суб'єктом права, на кого воно орієнтується, являє собою систему цінностей, які реалізуються в праві, що виражається інтегрально в понятті справедливості, виступає у вигляді ідеї повинності, що виражає єдність прав і обов'язків [2, с. 180].

Визначальним регулятором суспільних відносин є правосвідомість, тобто усвідомлення права, його самоцінності, самобутності й автономності основою формування правопорядку, тобто такого стану суспільства, за якого всі суб'єкти суспільного життя співвідносять свої зовнішні дії стосовно інших суб'єктів із вимогами права. В основі правосвідомості лежить такий підхід до права, згідно з яким право має самостійне значення, воно є самостійною силою, яка регулює, спрямовує, творить різні форми особистого і суспільного життя. Усвідомлення права похідним від політики, економіки, державної влади тощо є або деформацією правової свідомості, спектр якої охоплює такі крайні полюси, як правовий етатизм та правовий нігілізм, або іншими формами суспільної свідомості, як-от політична, релігійна, етична тощо.

Справжньою реальністю права є не стільки жорсткий механізм владного примусу, скільки особливі ментальні стани – правові смисли. Правові смисли опредмечуються в ментальних настановах, ідеях і теоріях, у знаково-символічній формі норм та інститутів, у людських діях і відносинах, тобто в різних проявах правової реальності. Основоположними правовими смислами (настановами правосвідомості) є фундаментальний обов'язок поважати чуже право і доповнюючий його обов'язок відстоювати власне право. Дотримання цих та інших настанов правосвідомості веде до утвердження стійкої системи правової поведінки – правового етосу [8, с. 45].

Ідеї (сутності) права властиве прагнення до реалізації, об'єктування у формах правової (правомірної) поведінки особистості.

З позицій юридичного праворозуміння правова поведінка – це поведінка всіх суб'єктів права (людини-особистості, народу, органів державної влади), орієнтована на ідею права як рівну міру справедливості, добра, істини, свободи тощо для однойменних суб'єктів права. На відміну

від зазначеного, легістське (нормативістське) праворозуміння передбачає розгляд правової поведінки як свідомо-вольової поведінки суб'єктів права, яка регламентована нормами права (закону) [9, с. 617]. Проте «бути суб'єктом права означає мати невідчужувані природні права, бути здатним їх реалізовувати, тобто бути правоздатним і дієздатним, мати загострене почуття права, справедливості, розвинену правосвідомість, сприймати іншого як рівноцінного собі, шанувати його право на рівну міру справедливості та свободи, бути здатним захистити своє право, боротися за нього тощо», як зазначає М. Патеї-Братасюк [6].

Отже, правова поведінка для людини є засобом і формою реалізації права. Для природно-правового типу праворозуміння важливою є відповідність поведінки людини не просто нормам законів чи підзаконних нормативних актів, а насамперед смисловим характеристикам права, ідеї права. Вона є одним із видів юридичних фактів, які, впливаючи на правовідносини, зумовлюють певні юридичні наслідки.

Елементом правової поведінки є правовий вчинок, критерієм якого також є рівноцінне ставлення до інших суб'єктів права. Внутрішнє ставлення суб'єкта до свого вчинку відображає суб'єктивна сторона правового вчинку, яка виражається через цілі, мотиви, правові настанови тощо. Суб'єктом правового вчинку є правоздатна, дієздатна та деліктоздатна особа, яка усвідомлює свій вчинок і проявляє його в активній чи пасивній формі.

Питання реалізації права, механізму його здійснення в сучасних умовах юснатуралізм розглядає як невід'ємну складову частину сучасної правової культури, яка також охоплює ідею права, суть якої полягає в тому, що саме право як узагальнююча міра свободи, рівності і справедливості в суспільстві повинно сприяти реальному втіленню людських ідеалів, пов'язаних з особистістю як найважливішою соціальною цінністю з погляду не тільки національних, а й міжнародних вимог.

Правова культура особи включає як правосвідомість, розуміння принципів права, повагу до нього, упевненість у справедливості законів, юридичних прав і обов'язків та інших правових явищ, так і правову активність, передову юридичну практику. Вона визначається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп у галузі регулювання суспільних відносин, яке забезпечує верховенство права в суспільному житті, тобто панування в суспільному житті правових принципів справедливості й гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі і гідності, реальне забезпечення місця людини як найвищої соціальної цінності [10, с. 18–19].

Пріоритетною ознакою правової культури є рівність, яка полягає в тому, що права людини взаємодіють як рівні один з одним. Не менш важливою ознакою є свобода, особливість якої полягає в тому, що коли особа хоче бути вільною, то вона повинна співвідносити власну волю з визнанням волі інших. Саме так виникають правові правовідносини.

Юснатуралізм розглядає реалізацію права і через *екзистенціальні стани*.

Екзистенціалізм, який ставить за мету пошук сенсу людського існування (найвідоміші представники: А. Камю, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, Г. Марсель), базується на різниці між «несправжнім», тобто повсякденним, уніфікованим, масовим буттям людини, і «справжнім», унікальним існуванням – екзистенцією. Визначальною ідеєю екзистенціалізму є знаходження сутності через існування, екзистенцію, а основною рисою – усвідомлення людини як унікальної, неповторної істоти, подолання раціоналістичного ставлення до неї, осмислення її в самопереживанні та співпереживанні. Специфіка ж екзистенціального бачення права полягає в тому, що таке право є результатом індивідуальних людських рішень у конкретних життєвих ситуаціях. Саме з огляду на необхідність вирішення «екзистенційних» проблем людина створює нормативне поле своєї діяльності.

Права людини як елемент культури в сучасному суспільстві є одним із засобів процесу соціалізації людини, через який відбувається її становлення, формування соціальної сутності, засвоєння нею соціального досвіду певної системи соціальних ролей і цінностей. З погляду позитивного права правова соціалізація спрямована на формування життєвої позиції шляхом надання можливості та заборони певних дій, встановлення прав і обов'язків. Проте правова соціалізація не обмежується засвоєнням, реалізацією й утворенням прав людини, а передбачає цілеспрямований процес виховання правових почуттів, процес формування ідеалів правової поведінки, процес засвоєння правових цінностей. У процесі правової соціалізації людина виступає водночас об'єктом, коли засвоює права, і суб'єктом, коли реалізує свої права.

Тому найбільш конкретним рівнем буття права є соціальна взаємодія, а процес правореалізації є моментом переходу від законів до матеріально-конкретних визначень, основним елементом якого є суб'єкт у його взаємодії з іншими суб'єктами. З огляду на зазначене, ми вважаємо, що аналіз сутності соціальної взаємодії потребує використання вихідних положень теорії комунікації.

Комунікація, на думку творців комунікативної філософії (К.-О. Апель, Ю. Габермас), є універсальною реальністю соціального існування та вираженням здатності суспільної людини до співіснування, яке є незаперечною умовою життя.

Згідно з комунікативною теорією, по-новому постає проблема значущості міжособистісних зв'язків і міжособистісних комунікацій у контексті формування простору соціальної взаємодії. Комунікативна теорія стверджує, що права людини нерозривно пов'язані з головною процедурною нормою аргументованого дискурсу – рівні права та спільна відповідальність усіх можливих партнерів дискурсу, тобто концепція прав людини спирається на можливість консенсусу між різними людьми та культурними традиціями. Ця позиція особливо важлива, оскільки враховує особливості українського правового менталітету, його екзистенційний характер, який проявляється в тому, що цінності самореалізації відводиться одне з найголовніших місць у системі цінностей національної культури [11, с. 86].

Отже, комунікація, досягаючи своєї довшеної форми дискурсу, є тією інстанцією, за допомогою якої індивіди, діючи комунікативно, мають змогу спільно обговорювати й обґрунтовувати норми та цінності, передбачає суб'єкт-суб'єктний зв'язок, визнання в іншій людині суверенної особистості, повагу до неї та її прав.

Великі можливості і перспективи дискурсу треба враховувати, виходячи зі складності сучасної духовної ситуації, в якій перебуває Україна. Ця ситуація, як відомо, визначається домінуванням догматичного, нормативістського мислення над моральністю, бюрократичних структур – над індивідуальністю. Людина в таких умовах перетворюється на «ресурс», на «матеріал». Нормативізм ігнорує не лише людину, а й її культурні особливості. За таких умов людські взаємовідносини стають непрозорими, анонімними, незбагненими, що становить небезпеку для самої особистості.

Чільне місце в системі реалізації права посідають юридичні гарантії, без яких громадянам марно розраховувати на реалізацію своїх здібностей і використання результатів своєї праці. За відсутності цих гарантій інші суб'єкти права, держава також, зможуть перешкоджати вільному розвитку громадян, тим самим гальмуючи суспільний прогрес.

Необхідними елементами гарантій прав людини, на думку дослідника гарантій реалізації прав людини М. Гуренко, є окремі ліберально-демократичні ідеї про свободу людини, взаємини суспільства і держави (наприклад, невід'ємність природних прав людини і неспроможність їх скасування або обмеження будь-якою силою; необхідність державної влади, яка здатна створити умови для реалізації людиною своїх прав і їх захисту; пріоритету і первинності природного права й ін.) [12, с. 11].

Метою юридичних гарантій, які встановлюються державою в Конституції й інших законодавчих актах, стає реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення й захисту прав і свобод громадянина. Правові норми, які гарантують індивідуальні можливості особи, – це передусім конституційно-правові та міжнародно-правові норми, які встановлюють громадянські права. Тому правові механізми насамперед мають бути спрямовані на забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина, що передбачає наявність відповідних гарантій – сукупності умов, засобів й методів, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічний захист прав і свобод особи, зокрема передумов правового, політичного, економічного й іншого характеру.

Зв'язок між людиною і державою виражається насамперед в інституті громадянства, що означає юридичну належність особи державі, набуття особою якостей громадянина, наявність взаємних прав і обов'язків громадянина і держави. Тільки в громадянському суспільстві та правовій державі право набуває матеріальної основи – офіційного визнання природних прав. Тому реалізація права повною мірою можлива лише в умовах правової держави, за стабільного розвитку суспільства, суворого дотримання закону та неприпустимості порушення правопорядку.

Висновки. Отже, з позицій юридичного підходу реалізація права – це втілення смислових ознак права, а саме принципу формальної рівності (рівної міри справедливості, добра, свободи, істини тощо) у реальне життя суб'єктів права.

Список використаних джерел:

1. Козловський А. Справедливість як гносеологічний принцип права. Ерліхівський збірник. Т. 3. 2003. С. 11–17.
2. Філософія права: навч. посібн. / О. Данільян, Л. Байрачна, С. Максимов та ін.; за ред. О. Данільяна. К.: Юрінком-Інтер, 2005. 272 с.
3. Патеї-Брагасюк М. Філософія права: курс лекцій. Ч. 1. Тернопіль, 2002. 131 с.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. Шемшученка. 2 вид., переробл. і доповн. К.: Юридична думка, 2012. 1020 с.

5. Брагина М. Итальянский гуманизм. Этическое учения XIV – XV вв. М., 1980. 303 с.
6. Патей-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права: навч. посіб. К., 2010. 396 с.
7. Нерсисянц В. Философия права. М.: Инфра-Норма, 1997. 647 с.
8. Максимов С. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. Право України. 2013. № 9. С. 34–54.
9. Скакун О. Теорія держави і права: енциклопедичний курс: підручн. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
10. Назаренко Є. До питання про поняття правової культури. Правова культура і підприємництво. К.; Донецьк: Інститут приватного права і підприємництва АІПН України; Донецький інститут підприємництва, 1999. С. 18–19.
11. Максимов С. Ідея права і національний характер. Вісник національного університету внутрішніх справ. 2002. Спецвип. С. 86.
12. Гуренко М. Розвиток філософсько-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина: автореф. дис. ... докт. юрид. наук.: спец. 12.00.12 «Філософія права». К., 2004. 36 с.

УДК 340.12

СИРОВАЦЬКИЙ В.І.

ОНТОЛОГІЧНІ КОНСТАНТИ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ: ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І «ЗАГАЛЬНЕ БЛАГО»

Стаття присвячена дослідженню пріоритетних буттєвісних констант державного примусу, з-поміж яких виокремлено людську гідність і «загальне благо». З'ясовано, що гідність людини не обов'язково й не бажано потерпає від державного примусу. Якщо таки потерпає, отже, примус здійснений із порушеннями норм природного та позитивного права з боку держави в особі її органів. Більше того, відзначено, що в низці випадків процесуальні дії, що апіорі підпадають під категорію державного примусу, не є ним, оскільки слугують інтересам особи, щодо якої й застосовуються.

Ключові слова: онтологія, людина, громадянин, свобода, людська гідність, загальне благо, суспільство, держава, правоохоронні органи, державний примус, філософія права.

Стаття посвящена исследованию приоритетных онтологически обусловленных констант государственного принуждения, среди которых выделены человеческое достоинство и «общее благо». Выяснено, что достоинство человека не обязательно и не желательно страдает от государственного принуждения. Если же страдает, значит, принуждение осуществлено с нарушениями норм естественного и положительного права со стороны государства в лице его органов. Более того, отмечено, что в ряде случаев процессуальные действия, которые априори подпадают под категорию государственного принуждения, не являются им, поскольку служат интересам лица, в отношении которого и применяются.

Ключевые слова: онтология, человек, гражданин, свобода, человеческое достоинство, общее благо, общество, государство, правоохранительные органы, государственное принуждение, философия права.

The article is devoted to the study of the priority ontologically determined constants of state coercion, among which are highlighted human dignity and the “common good”.